

شورای فرهنگستان زبان و ادب فارسی

شیرین عاصمی

در بهار ۸۵ شورای فرهنگستان زبان و ادب فارسی با برگزاری پنج نشست، به تبادل نظر، تصمیم‌گیری و سیاست‌گذاری دربارهٔ مسائل زیر پرداخت:

- بررسی نحوهٔ آموزش ضمن خدمت کارکنان و پژوهشگران فرهنگستان و تصویب تشکیل گروه «پژوهش و برنامه‌ریزی دوره‌های کوتاه‌مدت علمی»، به منظور افزایش کیفیت فعالیت‌ها. بنا بر این مصوبه، پس از گردآوری اطلاعات، آیین‌نامه‌های لازم در کارگروه مشورتی «بررسی مسائل مربوط به تعریف و تدوین مقررات ناظر بر فعالیت‌های علمی فرهنگستان» تهیه و تدوین خواهد شد؛

- تعیین مدت پنج سال برای اجرای آزمایشی مصوبات سال ۱۳۸۴ شورای واژه‌گزینی؛

- تعیین اعضای جدید شورای علمی گروه «دانشنامهٔ زبان و ادب فارسی در شبه‌قاره» و تصویب عضویت آقایان دکتر قیصر امین‌پور، اسماعیل سعادت، دکتر علی‌اشرف صادقی، کامران فانی، دکتر مهدی محقق، دکتر فتح‌الله مجتبائی، دکتر حسین معصومی، دکتر محمدعلی موحد و دکتر سلیم نیساری؛

- تصویب تشکیل گروه «نشر آثار، اطلاع‌رسانی و خدمات رایانه‌ای»؛

- افزایش تعداد اعضای شورای واژه‌گزینی و انتخاب آقایان دکتر قیصر امین‌پور، دکتر علی‌رواقی، دکتر مهدی محقق، دکتر

سلیم نیساری، دکتر محمد دبیرمقدم، دکتر علاءالدین طباطبائی، دکتر ابراهیم زاده، دکتر اسماعیل یزدی، دکتر قطب‌الدین صادقی، دکتر حسن رضائی باغبیدی، سیامک کاظمی و خانم‌ها دکتر زهره زرشناس و نسرین پرویزی؛

- اعلام نارضایتی از تدریس دروس دانشگاهی به زبان‌هایی غیر از زبان فارسی؛

- ابلاغ بخشنامه ریاست محترم جمهوری اسلامی ایران درباره رعایت دستور خط فارسی و استفاده از واژه‌های مصوب فرهنگستان در همه اسناد، مکاتبات و روزنامه‌های دولتی و تفویض اختیار ابلاغ مصوبات به فرهنگستان از طرف رئیس جمهور؛
- تفویض اختیار به سازمان‌های دولتی برای چاپ واژه‌های مصوب و دستور خط فارسی به صورت اُفست؛

- انتخاب دکتر محمدعلی موحد به عنوان استاد برگزیده فرهنگستان زبان و ادب فارسی و تجلیل از ایشان در مراسم بزرگداشت مشترک سالانه فرهنگستان‌ها.

همچنین در این جلسات دکتر قیصر امین‌پور درباره «تفاوت‌های زیبایی‌شناسی سنتی و نو» سخنرانی کرد. دکتر علی‌اشرف صادقی نیز از سفر خود و هیئت همراه به تاجیکستان و سفر به هندوستان و شرکت در «هم‌اندیشی سالانه استادان زبان فارسی»، دکتر مهدی محقق از سفر به هندوستان و شرکت در «هم‌اندیشی بین‌المللی ناصر خسرو» در لندن و دکتر ناهید بنی‌اقبال، از فعالیت‌های کتابخانه فرهنگستان گزارش دادند.

ضرورت حفاظت و پاسداری از ارزش‌های زبان فارسی

ابلاغیه ریاست محترم جمهوری اسلامی ایران به اعضای محترم هیئت دولت

با سلام،

به پیوست بخشنامه توشیح شده توسط ریاست محترم جمهوری، در خصوص زبان فارسی، جهت ابلاغ به کلیه دستگاه‌های ذی ربط ارسال می‌گردد.

غلامحسین الهام

بسمه تعالی

زبان فارسی حامل فرهنگ و تمدن اسلامی و ایرانی است. متون فارسی سرشار از ارزش‌های متعالی انسانی، اخلاق، سلوک و منش جوانمردانه، مهر و عاطفه، حکمت و تعالی، عرفان و توحید، امید و استقامت، صراحت و تلمیح، و در یک کلام، روح تاریخی ملت عزیز و شریف ایران است. این نقطه پیوند تاریخی و پیوستگی هویتی را باید پاس داشت و ترویج نمود و از چشمه‌سار این فرهنگ و ادب، تشنگان حقیقت و عدالت، توحید و عرفان، زیبایی و عشق را در همه جهان سیراب نمود. با تأکید بر اینکه این تکلیف بزرگ برعهده همه مراکز فرهنگی و دانشگاهی کشور است، مسئولان اجرایی نیز باید ضمن توجه

به روح این فرهنگ، از رسم آن، که خط و زبان رسمی کشور است، در همه نوشته‌ها و گفتارها حفاظت و پاسداری نمایند.

از این رو، بر مبنای اصل پانزدهم قانون اساسی و نیز تکلیفی که اساس نامه فرهنگستان زبان و ادب فارسی در حفظ قوت و اصالت زبان فارسی و رواج و گسترش حوزه و قلمرو آن در داخل و خارج کشور بر عهده دارد، دولت را موظف می‌نمایم: ۱. دستور خط فارسی را که از سوی این فرهنگستان ابلاغ می‌شود در همه اسناد و مکاتبات رسمی و کتب درسی و نیز روزنامه‌ها و دیگر انتشاراتی که با اعتبارات مربوط به نظام و یا یارانه‌های دولتی منتشر می‌شوند اجرا نموده، از روش یکسانی در نگارش خط فارسی استفاده نمایند؛

۲. معادل‌هایی را که فرهنگستان به جای واژه‌های بیگانه ابلاغ می‌نماید در گفتار و نوشتار به کار گیرند؛

۳. دستگاه‌های مربوط بر اجرای دقیق این ضوابط در جامعه نظارت نموده و از همه روش‌های فرهنگی برای آموزش، ترویج و تشویق و ترغیب عموم مردم نسبت به کاربرد صحیح خط و زبان فارسی استفاده کنند؛

۴. نتایج اقدامات وزارتخانه‌ها و سازمان‌ها و مؤسسات دولتی را به این جانب گزارش دهند.

محمود احمدی‌نژاد

جناب آقای دکتر داوری
معاون اول محترم رئیس جمهور
با سلام،

نامه شماره ۱۱۰۱/۰۲۴۴ مورخ ۸۵/۲/۹ فرهنگستان زبان و ادب فارسی، در خصوص درخواست تأیید واژه‌های مصوب فرهنگستان مذکور (تصویر پیوست)، به استحضار ریاست محترم جمهوری رسید. پی نوشت فرمودند:

بسمه تعالی

به کلیه دستگاه‌ها و قوای جمهوری اسلامی ایران
زبان فارسی بخش مهمی از هویت و تجلی زیبایی‌های فرهنگ،
ادب و هنر ایرانی و حلقه وصل حداقل سیصد میلیون نفر و زبان انقلاب
اسلامی است. صیانت از آن یک کار عقلانی، دینی و انقلابی است.
ضرورت دارد همه دست‌اندرکاران در این امر مقدس با تمام توان
بکوشند و میراث ارزشمند زبان را به نسل‌های بعدی بسپارند. ضمن
ارسال یک نسخه از سومین دفتر واژه‌های مصوب فرهنگستان زبان و
ادب فارسی، و همچنین یک نسخه از دستور خط مصوب همان مرجع،
ضرورت دارد با تمام توان در جهت اجرای آن بکوشند و اقدامات
انجام شده را اعلام فرمایند.
- مراتب برای صدور بخشنامه به دستگاه‌های دولتی و اقدام لازم
ابلاغ می‌گردد.

غلامحسین الهام

هفتمین گردهمایی سالانه گروه‌های تخصصی واژه‌گزینی فرهنگستان زبان و ادب فارسی

اشاره:

پنجشنبه، بیست و یکم اردیبهشت‌ماه امسال، هفتمین گردهمایی سالانه گروه‌های تخصصی واژه‌گزینی فرهنگستان زبان و ادب فارسی، با هدف ارزیابی و برنامه‌ریزی درمورد فعالیت‌های گروه واژه‌گزینی در سال ۱۳۸۵ برگزار شد. آنچه در پی می‌آید برگزیده بخشی از سخنرانی دکتر حسن حبیبی در این گردهمایی است.

مقدمه

قرار بر این بوده‌است که هر چند ماه یک بار (دست کم سالی دو بار) نشست و گفت‌وگویی درباره کارهای انجام‌شده و امور اجرایی و سیاست‌گذاری داشته باشیم. تقریباً پنج‌شش ماه پیش گزارشی درباره تجدیدنظر در برخی اصول و ضوابط واژه‌گزینی و تکمیل مباحث گذشته ارائه شد. امروز می‌خواهم نتیجه بحث‌ها را که در آن زمان نیمه‌کاره ماند عرض کنم. اول آماری را خدمتان عرض می‌کنم: از ابتدای فعالیت‌های واژه‌گزینی تاکنون ۱۰,۳۵۹ ساعت جلسه داشتیم و در این جلسه‌ها ۴۰,۷۲۴ واژه بررسی شد که ۶۶۶۹ واژه به تصویب رسید. از این ۱۰,۰۰۰ ساعت، ۱۴۸۶ ساعت مربوط به سال ۱۳۸۴ است که سال پرباری بود.

زبان فارسی، زبان علم

اگر زبان فارسی را در رایانه فعال نکنیم زبان انگلیسی جای آن را می‌گیرد. زبان فارسی در طول ۱۴۰۰ سال قوت و اصالت خود را حفظ کرده‌است. تمام کشورهای شرق و غرب اسلامی، از مرحله‌ای به بعد، زبان علمی‌شان جدای از زبان ملی‌شان است. در شمال آفریقا، زبان علمی، فرانسه و در اندونزی و مالزی انگلیسی است؛ در پاکستان و هندوستان، علی‌رغم وجود زبان‌های قوی اردو و هندی، زبان علمی، انگلیسی است.

حتی در بعضی کشورهای عربی که زبانی مقتدر و قوی دارند، از یک زمانی به بعد، زبان رسمی و علمی آنها انگلیسی است. اما در دانشگاه‌های ما تا فوق‌دکتری، با وجود واژه‌های بیگانه، ساختار زبان علمی، فارسی است؛ پس: «تاریشه در آب است امید ثمری هست».

واژه‌های مصوّب فرهنگستان

تاکنون سه دفتر از واژه‌های مصوّب را منتشر کرده‌ایم: دفتر اول شامل ۲۲۰۳ واژه و دفتر دوم شامل ۲۹۳۹ واژه که جمعاً ۵۱۴۲ واژه دو دفتر اول و دوم مربوط به هشت تا نُه سال کار ماست. در دفتر سوم نیز که مربوط به سال ۱۳۸۴ است ۱۱۰۰ واژه درج شده. مجموع واژه‌های بررسی شده در گروه‌ها که هنوز به تصویب نرسیده، ۴۰,۰۰۰ است که با کسر ۱۱۰۰ واژه مصوّب، هنوز نزدیک به ۴۰,۰۰۰ واژه بررسی شده داریم که باید در شورای واژه‌گزینی مطرح شود و به تصویب برسد.

واژه‌های بیگانه

گفته می‌شود در زبان فارسی باید تکلیف یک میلیون واژه بیگانه علمی را روشن کرد. شاید بتوان گفت که با معادل‌یابی برای سیصد هزار واژه، با محاسبه ترکیبات و مشتقات، بتوان از دل مشغولی‌های کنونی رهایی یافت. با آهنگ کار کنونی (در بهترین حالت، در سال ۱۳۸۴، یک‌هزار و یکصد واژه به تصویب رسید) یعنی حدود یک‌هزار واژه مصوّب در سال، سی سال طول می‌کشد که برای سی هزار واژه معادل‌یابی کنیم. آیا با این سرعت می‌توان زبان علم را فارسی نگه داشت؟ برای این پرسش باید پاسخی یافت.

زبان و جامعه

صاحب‌نظران و جامعه‌شناسان زبان معتقدند که زبان از جمله پدیدارهای اجتماعی و یکی از چند امر یا پدیدارهای اجتماعی مهم است. آدمی همه‌جا، در تنهایی و در متن اجتماع، با زبان سروکار دارد. قاعدتاً اگر جامعه دارای تخصص علمی باشد می‌تواند واژه‌های علمی هم بسازد، اما باید اصول و ضوابطی را رعایت کند. واژه‌گزینان لزوماً نباید منحصر به گروه معدودی باشند. می‌دانیم که در دانشگاه‌های ما عده زیادی به واژه‌گزینی علاقه‌مندند و مترجمان نیز یا واژه می‌سازند یا برمی‌گزینند. چنانچه فرهنگستان اصول و ضوابط واژه‌گزینی را در اختیار کارشناسان زبان قرار دهد تا برآن اساس دیگران واژه‌گزینی کنند و در نهایت، تصویب آنها را به فرهنگستان بسپارند، کار واژه‌گزینی سرعت قابل توجهی پیدا می‌کند.

بحشی در اصول و ضوابط واژه‌گزینی

اشاره:

اصول و ضوابط واژه‌گزینی فعلی که اساس‌گزینش واژه در گروه‌ها و شوراهای واژه‌گزینی فرهنگستان است به دلایلی نیازمند تغییراتی شد که در زیر به آن اشاره می‌شود:

۱. اساساً بنابه نظر اصطلاح‌شناسان، خاصه نظر دانشمندان اصطلاح‌شناس مکتب وین، باید در دوره‌هایی معین، نه تنها در اصول و ضوابط واژه‌گزینی، بلکه در محصولات آن (واژه‌های برگزیده) نیز تجدید نظر شود. گروه واژه‌گزینی فرهنگستان زبان و ادب فارسی این نظریه را عملاً تجربه کرده است. در طول سالیانی که گروه‌ها و شورای واژه‌گزینی براساس این اصول و ضوابط، واژه‌گزینی می‌کردند و می‌کنند، مشخص شد بهتر است برخی از ضوابط را کنار گذاشت، برخی اصول را دقیق کرد، و نیز حدود و تعاریفی برای اصطلاحات به کاررفته عرضه کرد؛

۲. اصول و ضوابط واژه‌گزینی فعلی به گونه‌ای نیست که مخاطب بتواند با اصول موضوع، تعاریف، ضوابط، اصول، و روش‌های واژه‌گزینی منطقی و دقیق آشنا شود. بنابراین بهتر است اصول و ضوابط واژه‌گزینی ترتیب و تبویبی نو یابد.

بر همین اساس، از مدت‌ها پیش مدیریت گروه واژه‌گزینی تصمیم گرفت بر مبنای مباحث مطرح‌شده در جلسه‌های گروه‌ها و شورا، مقالات و نظریات عرضه‌شده در هم‌اندیشی‌ها و مجلات، و بازخوردهایی که از جامعه به گروه رسیده بود، در اصول و ضوابط واژه‌گزینی تجدید نظر کند.

در نهایت با دعوت از چند تن از همکاران گروه، طی جلساتی فشرده و مفصل، اصول و ضوابط، صورتی (version) جدید یافت که در ادامه از نظر می‌گذرانید.

از همه صاحب‌نظران و علاقه‌مندان به این مبحث درخواست می‌شود نظریات و پیشنهادهای خود را به گروه واژه‌گزینی فرهنگستان زبان و ادب فارسی اعلام نمایند تا این نظریات و پیشنهادها در تصحیح و احیاناً بحث و مذاکره و نهایتاً تصویب نهایی این اصول و ضوابط استفاده شود.

مهندس علی کافی

تعاریف و توضیحات

با توجه به اینکه درباره اصطلاحات که در اصول و ضوابط به کار رفته است نظریات متفاوتی وجود دارد، لازم دیدیم مراد خود را از آنها به وضوح بیان کنیم.

۱. واژه: مراد از واژه اصطلاح است، یعنی لفظی که دست کم در یکی از رشته‌های علمی محض یا کاربردی دارای تعریف مشخص و دقیق باشد.

توضیح: توجه به این نکته ضروری است که براساس این تعریف، واژه عنصری است که می‌تواند بسیط (بُعد، بلور، کانون)، مشتق (فرشینه، برگه، بستار)، مرکب (بزرگراه، داده‌نامه، داربست)، مشتق - مرکب (پیراتنابه، بکرزایی، بی‌هوازی) و گروه نحوی (تجزیه دستگاهی، فاصله کانونی، قرارداد از دور) باشد.

۲. واژه‌گزینی: واژه‌گزینی فرایندی است که طی آن برای یک مفهوم مشخص علمی (خواه محض و خواه کاربردی) یک لفظ برگزیده یا ساخته می‌شود.

توضیح: ر.ک: شیوه‌های واژه‌گزینی

۳. زبان فارسی: زبان فارسی زبانی است که هم‌اکنون در کشورهای ایران (به نام فارسی) و تاجیکستان (به نام تاجیکی) تنها زبان رسمی، و در افغانستان (به نام دری) یکی از دو زبان رسمی است و در برخی از جوامع که در حوزه نفوذ فرهنگی ایران قرار داشته‌اند بدان می‌نویسند و تکلم می‌کنند. از این

زبان، از قرن سوم هجری به بعد، متون نوشتاری فراوانی به جا مانده است که هم‌اکنون در اختیار ماست.

۴. واژه فارسی: واژه فارسی واژه‌ای است که صرف نظر از تبار آن، در زبان فارسی موجود است و اعم از واژه‌های فارسی و عربی و نیز واژه‌های اروپایی است که معادل فارسی ندارند.

توضیح: براساس این تعریف، واژه‌هایی مانند «رابط» و «قاب» و «یون» که از نظر تبار به ترتیب عربی و ترکی و اروپایی هستند، فارسی محسوب می‌شوند.

۵. زبان علم: زبان علم گونه‌ای از زبان است که وسیله ارتباط میان اهل علم (اعم از نظری و کاربردی) و بیان مطالب علمی در گفتار و نوشتار است و در عین تعامل با دیگر گونه‌های زبان و بهره‌گیری از واژگان آنها دارای واژگان خاص است.

توضیح: زبان علم در عین حال که برای رفع نیازهای واژگانی خود از منابع و نیز روش‌های همه گونه‌های زبان، از ادبی گرفته تا عامیانه، بهره می‌گیرد، روش‌های خاص خود را نیز دارد.

ر.ک: منابع واژه‌گزینی و شیوه‌های واژه‌گزینی.

اصول موضوع

مراد ما از اصول موضوع اصولی است که فرهنگستان، با توجه به وظایفی که بر عهده آن نهاده شده است، به آنها پایبند است و درستی و نادرستی آنها را در درون فرهنگستان قابل بحث نمی‌داند:

۱. توسعه علمی نیازمند زبان علمی است؛

۲. زبان علم در ایران زبان فارسی است؛

۳. زبان علمی فارسی نیازمند واژه‌گزینی سازمان‌یافته و روشمند است.

توضیح: تجربه معادل‌یابی برای واژه‌های اروپایی در ایران نشان می‌دهد که واژه‌گزینی سازمان‌یافته، که در آغاز فرهنگستان اول عهده‌دار آن بود، از

دو جهت زبان فارسی را تقویت کرد: یکی اینکه راه و روش‌های واژه‌سازی فارسی را کشف کرد؛ دیگر اینکه این روش‌ها را تا حد زیادی رواج داد و اصطلاحات علمی آن زمان را تا حدی استاندارد کرد. از سوی دیگر، در دوره‌ای که معادل‌یابی به صورت سازمان‌یافته صورت نمی‌گرفت، هرج و مرج حیرت‌آوری در این عرصه پدید آمد، چنان‌که برای برخی واژه‌های بیگانه، مانند اتوپیا، ده‌ها معادل پیشنهاد شد و هیچ‌کدام نیز رواج نیافت. از این رو وجود نهادی که این امر مهم را سازمان‌دهی و هدایت کند ضرورت پیدا کرد و فرهنگستان زبان و ادب فارسی تشکیل شد که یکی از وظایف آن واژه‌گزینی سازمان‌یافته و روشمند است.

مبانی

مراد ما از مبانی واژه‌گزینی اصولی است که باید در فرایند واژه‌گزینی همواره مدنظر باشد. این اصول به‌قرار زیر است:

۱. در مورد اشتراک لفظی و معنایی در واژه‌های بیگانه و معادل‌های فارسی آنها از قواعد زیر پیروی می‌کنیم:

الف) هرگاه یک لفظ بیگانه دارای چند مفهوم باشد، برای هر یک از مفاهیم می‌توان یک معادل فارسی اختیار کرد.

مثال: برای لفظ بیگانه deposit در شیمی معادل «رسوب»، و در بانکداری معادل «سپرده» انتخاب شده است؛

ب) در مقابل یک لفظ بیگانه دارای یک مفهوم مشخص، ارجح است که یک معادل فارسی اختیار شود، مگر اینکه در حوزه‌های مختلف معادل‌های متفاوتی در مقابل آن لفظ بیگانه کاملاً تداول یافته باشد.

مثال: در هواشناسی برای واژه observation معادل «دیده‌بانی» رواج یافته است و در علوم پایه معادل «مشاهده»؛

ج) در صورت وجود چند لفظ بیگانه برای یک مفهوم واحد، در زبان فارسی نیز می‌توان برای هر یک از الفاظ بیگانه یک معادل اختیار کرد.

مثال: در فیزیک برای اشاره به یک پدیده واحد دو لفظ de Broglie و matter wave وجود دارد و در زبان فارسی نیز برای اشاره به آن پدیده دو لفظ «موج دوپروی» و «موج ماده» اختیار شده است؛
(د) استفاده از یک معادل فارسی برای چند واژه بیگانه در حوزه‌های مختلف مجاز است.

مثال: واژه «دسته» در رایانه در مقابل batch به کار رفته است و در موسیقی در مقابل stem؛

ه) در مقابل یک لفظ بیگانه در یک حوزه مشخص فقط باید یک معادل فارسی اختیار شود، مگر اینکه فرهنگستان خلاف آن را صلاح بداند.
۲. در واژه‌گزینی، واژه اختیار شده باید بتواند بنابه ضرورت، در فرایندهای واژه‌سازی بعدی، مانند انواع اشتقاق و ترکیب شرکت کند.